

Адреса для покликання: Українські пісні про матеріальну незалежність жінки / Олена Лобач // Слов'янський збірник [Текст] : збірник наукових і науково-публіцистичних праць / укл. Безобразова Л. Л.; Слов'янський клуб м. Полтави. – Вип. 13. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2014. – 252 с. – С. 231–242

Олена Лобач

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ ПРО МАТЕРІАЛЬНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЖІНКИ

Роль і місце жінки в сучасному суспільстві стало предметом серйозних наукових розвідок, зокрема, нагадаємо про фундаментальне п'ятитомне монографічне дослідження «Історія жінок на Заході» (1991), спеціалізовані феміністські періодичні видання («Feminist studies», «Woman's Studies International Forum», «Nouvelles Questions Féministes» та ін.), численні праці з гендерної педагогіки. Деякі автори (О. Кривоший, Л. Смоляр, І. Стороженко) наголошують на унікальності соціального статусу української жінки (емансипованість, рівноправність у сімейних стосунках, свобода самовираження, почуття власної гідності, визнання права жінки на майно – материзму, ініціювання нею шлюбу тощо) [3; 4; 6].

Підтвердження таких поглядів знаходимо в мемуарній літературі. Ось як згадує про мати видатний учений – творець космічних кораблів С. Корольов: «...Порядкувала в домі, як і годиться, моя мати – енергійна, вольова, бідова жінка – Марія Матвіївна. Весь Ніжин знав її гострий розум і бурхливу, веселу й водночас круту вдачу. Ще б пак – адже ми за тодішнім суспільним поділом належали до козаків. І не тільки на папері. Колись були на Січі Запорізькій такі славні козаки – Фурси. Один з них навіть ходив в осавулах. Числились у реєстрі Січі Москаленки та Лазаренки. Все то – мої діди та прадіди. Як істинні лицарі, вони показували свою хоробрість та силу на полі бою і в походах, а от удома всю владу віддавали жінкам. Скільки пам'ятаю і наскільки знаю з переказів, у нашому роду панував матриярхат. Коли щось запитували в мого батька, він казав: „Спитайте матері. Як вона скаже, так і буде!“» [цит. за 3, с. 508].

Ми суголосні з О. Кісь, яка підкреслює, що погляд на емансипацію української жінки «видається надто оптимістичним» і є прикладом «ідеалізації нашої минувшини (ретроспективного неоромантизму), ... екстраполюючи прикмети тендерних стосунків вищих суспільних верств на усю тогочасну українську людність» [3, с. 504].

У пропонованій статті ми проаналізуємо українські народні пісні на предмет матеріальної незалежності жінки. На правду, таких зразків народнопісенної творчості нам вдалося знайти небагато, хоча про виняткову роль жінки-матері в українській родині свідчить той факт, що в інтернет-порталі «Наша пісня», що містить 28717 творів, слово «мати» зустрічається в 2772 піснях, «батько» – лише в 351, а «козак» – 791 [5]. Цифри говорять самі

за себе. В українській родині ведення хазяйства на себе перебирала жінка, бо чоловіки були або у нескінченних військових походах (див. історичні та козацькі пісні), або на заробітках:

*Шмаровіз в дорозі як літо, так зима,
А я собі, молоденька, в дому господиня.*

Спочатку звернімося до ідеалу жінки, вираженому в піснях. Вона має бути зовні красивою, вродливою, стрункою, «з невеличкими білими ніжками», фізично здоровою, з яскраво вираженими жіночими принадами, щоб її любити й народити дужих нащадків:

*Така красна, яко рожса,
Як тополя, така гожа,
А в рум'янци така сила,
Що всі цвіти погасила.*

*Зуби, яко перла чисті,
Циці тверді і паристі,
А все тіло, як день, біле,
Куди глянеш – всюди миле.*

Жіноча краса цінувалася більше за матеріальні статки: «А що ж тобі, любцю, з того, що є гроший много? / Коли бо сі ой не маєш глянути на кого» («Ой ти казав, мій миленький, що ні будеш брати»). Безумовно, були хлопці, готові побратися з грошима, а не з дівчиною. Наприклад, про такого матеріаліста розповідає пісня «Ой ти, гарний Семене». Почувши, що в дівчини є гроші, головний герой цілком змінює свою думку про неї: «Моя люба, моя цяця, хіба можна нам розстатися?», але отримує «словесного гарбуза»: «Відчепися від мене, / Дурнуватий Семене».

Антиідеал наділяли іншими епітетами й порівняннями: жінка, як драбина, як ворона, як пампушка, волосся як солома, бридка, ряба, руда, кирпата, клишава, дурна, роззявака, сердита («Як та гадина сокоचे»), незугарна («Ой ви, хлопці, ви, дівчата»):

*Моя жінка знакомита:
Задрипана ззаду свита.
...І на носі така булька,
Як за десять грошей булка...*

Зазвичай із такою дівчиною ніхто не хотів одружуватися, навіть із заможною й багатою. Кохання виступало основою для створення сім'ї, «примусові шлюби за волею старших... у малоросів зустрічаються рідше» (М. Костомаров), що підтверджується, зокрема, в пісні «Вилітає сокіл». Мати шукає своїй дочці пари і пропонує вийти заміж за «багацького сина», бути господинею, а дочка заперечує:

*– Не хочу я, мамо,
Багацького сина,
Бо мене кохає
Бідний сиротина.
Бо як будеш, мати,*

*Любові мішати,
То я скажу хлопцям
Трумну збудувати.*

Не можна стверджувати, що всі без винятку дівчата віддавали перевагу шлюбу за коханням і готові були пережити з милим життєві труднощі «раю в буді-халабуді», тобто важко й напружено працювати, щоб подолати матеріальні нестатки, бідність, негаразди. Були й меркантильні особи, які любили понад усе «щодень гроші рахувати», тому й готові були полюбити будь-кого аби багатого. Проте, в народі не заохочували «любов на масток міняти», висміювали порушників неписаного «морального кодексу».

В українській родині саме мати відповідала за виховання дітей і чітко дотримувалася, як наголошує сучасна педагогічна наука, статевої диференціації, коли сина й дочку виховували по-різному, бо готували до виконання відповідних ролей у суспільстві й родині. Ненька привчала дочку до хатньої роботи, вчила шити й вишивати і малечу доглядати, але берегла, бо знала зі свого досвіду, наскільки важке родинне життя, яке тягарем лягає на тендітні дівочі плечі:

*Гуляй, доню, не бороню, тільки твого світа,
По чім будеш пам'ятати молоденькі літа?
Тепер мені погуляти, коли рідна мати
І постелить, і накриє – лягай, доню, спати!*

Водночас, мати давала згоду на розваги й веселощі лише після сумлінного виконання своїх обов'язків перед родиною й рідними, тому без дозволу матері ніхто на вулицю гуляти не ходив: «А я не вийду, мамі боюся». Побіжно зауважимо, що гніву жінки боялися не лише діти, але й чоловіки:

*Біжить Ганна ще й Тетяна,
Страшать батька Купер'яна,
Біжить Ганна ще й Данилко:
– Тікай, татку, куди видко,
Ось мамуня йде, всім біда буде!*

Мати привчала дочку самостійно заробляти гроші на задоволення власних потреб (одяг, прикраси тощо), щоб у майбутньому бути гарною господинею, раціонально вирішувати економічні проблеми в сім'ї, бути матеріально виваженою й незалежною, про що розповідається, зокрема, в пісні «Пусти, мати»:

*– Ой не пуцу, ой не пуцу
На гулянку на ніч,
Непотрібна це річ.
Треба, доню, працювать,
Треба гроші зароблять;
Ти не мрій про дурнички
Та справ собі черевички!*

Материнська методика виховання, перевірена впродовж багатьох століть попередніми поколіннями, була гуманною, доцільною, оптимальною й досить простою. Дівчині не виказували, не дорікали, занадто не

моралізували, не принижували її гідності, а зверталися до багатого народного досвіду, закарбованого в піснях, які художніми засобами змальовували народний кодекс доброчинності, його сувору й здорову моральність. Так, незамінними вихователями дочок були жартівливі пісні, в яких, зокрема, кепкували з жінок, що підкорялися владі та слухалися нерозумних чоловіків, п'яниць і гультяїв, тому й не змогли дати ради ні родині, ні господі, ні заробленим грошам:

*Були в мене у коморі гроші. Ех!
Ти пив – і я пила, ти казав – я носила,
Гроші до Льоші носила.*

*Були в мене у коморі буряки. Ех!
Ти пив – і я пила, ти казав – я носила,
І остались оба дураки.*

Відомо, що в українській родині панував культ їжі, тому жінка мала гарно й смачно готувати. Дивуєшся її кулінарській винахідливості, оспіваній у піснях. Наприклад, героїня пісні «У сусіда у Івана» пропонувала чоловікові: «На снідання галушки, / Шуліки та пампушки. / А к обіду борщ з сметаной, / З часником пампушки, кваша / Та ще з вишкварками каша. / Курчат пара з підливаном, / І локшину з молоком, / І ковбаску з часником. / П'ють пиво і горілку, / Мед, вишнівку і наливку». Кухарські здібності дружини мали неабиякий економічний ефект. Так, натуральне хазяйство давало змогу працьовитій родині вирощувати на чорноземах багаті врожаї злаків і городини, вигодовувати найрізноманітнішу худобу. За словами Павла Алепського (XVII століття) у кожній українській господі «бігало до семи видів свиней, а курчат, гусей і качок ніхто й не рахував». Родина сповна забезпечувала себе, а залишки продавали на ярмарку, тому в гарній господині близькі не бідували й чоловік віншував свою жінку, наприклад, у пісні «В мене батько не рід»:

*В мене теща родина,
Що ми жінку вродила,
Щоб моя миленька
Зо мнов сто літ жила!*

І навпаки, в пісні знаходимо виразний жіночий образ лінивої дружини, нездатної до звичайних буденних робіт – рукоділля, кухарства, догляду за господею («Ой, Боже мій милостивий»), безгосподарної, яка на ярмарку може продати лише сміття з хати:

*Ой, таку я жену маю,
Што все ходит п'яна,
Од неділі до неділі
Хижа не метена.*

*Пришли купці, пришли купці
Смітя купувати,
Давали ї штирі рубли,*

Не хтіла продати.

Багато жартівливих пісень присвячено жіночим хитрощам, лестошам, удаваності, бо всі добре знали ці природні механізми досягнення українською жінкою свого бажання, своєї мети, але, незважаючи на обізнаність, чоловіки були безпорадними перед жіночим маніпулюванням: «Не канальська тобі жінка? Вміла угоджати – / Треба їй всі груші віддати / На, геть бери з мішком та одчепись од мене!» («А чи даси мені, моє серденьточко, Степане», або «Надворі дощ, а в сінях калюжа», «Ой, слаба я слаба», «Що чужії мужики все добрі»).

Кмітливість і винахідливість жінок виявлялася тоді, коли треба було виманити в чоловіка гроші. Вони добре знали чоловічі слабкості: «Зберу гроші, як мед пчїлка / – Все шинкарка забере» («Горе тому бурлачині»); «Та засміється, та підморгне, / Та все за гроші, що в мене є» («Капшуче-брате, вірний ти мій»); «Чи я тобі не казала, паничу, паничу, / Вийми гроші із кишені, я ті їх полічу»; Ой тужу, тужу / По чужому мужу... Як до мене ходив, / Подаруночки носив? / Подаруночки хороші, / Носив сало, носив гроші («Туга-пародія»); можна продовжити тему подарунків словами пісні «Удовицю я любив»: «За чортові бровенята, / Ось тобі що!». Особливо кепкували в піснях над старими чоловіками, що одружилися на молодицях («Ой став старий, зажурився»):

*Ой ти, сивий голубочку,
Пусти мене на дудочку.
Коли кажеш – голубочок,
На ти гроші на таночок.
На ти іще, та гуляй,
Лиш додому повертай.*

Якщо жіночі хитрощі заохочувалися, бо в них бачили прояв мудрості, жіночого розуму, то народ кепкував із незугарних, примхливих, язикатих, вередливих, упертих, пихатих, запанілих, як називає їх О. Дей «жінок-хімеричок» [2].

У народі цінувалася в жінці весела вдача, працелюбність, гостинність, привітність, материнська мудрість, доброта, сердечність, пошана до батьків і любов до чоловіка («Ще не всів з-за столу встати, / Вона біжить постіль слати»), а головне – позитивні якості господині (хазяйновитість, моторність, охайність тощо).

*А я собі господиня,
В мене хата, в мене скриня,
Я по хаті походжаю
Та й ключами подзвоняю.*

На особливу увагу заслуговує ошадливість української жінки, її вміння правильно порядкувати грошима, берегти їх, купувати лише необхідне, заздальгідь планувати витрати, тому зазвичай чоловік віддавав зароблене дружині. «Тато кози продали, / Мамці гроші віддали», – зауважує пісня «Мали тато дві кози». Якщо ми згадаємо відомі колядки та шедрівки, то

переконаємося, що більшість колядувальників і щедрувальників звертається за грошима саме до жінки або баби, щоб вона їм до вікна принесла:

*Пампушки та паляниці,
Щоб кошилися ягниці.
В гаманці дістань ще гроші,
Ягнята будуть хороші.*

Козаки знали, що ощадлива жінка задовольнить потреби всіх членів родини: малечу нагодує й звеселить подарунками, старшим приготує посаг на весілля, одягне так, щоб було не соромно показатися серед однолітків на досвітках і вечорницях, а також і про нього, миленького, подбає:

*Ой піду я на ярмарок сьвятої Покрови,
Куплю шовку на обшивку своєму Петрови.
Куплю шовку на обшивку, а Петрови люльку:
А на ж тобі, Петруненьку, тільки подарунку.*

У скрутну хвилину саме ощадлива жінка знайде можливість і гроші, щоб виручити чоловіка з біди, навіть за потреби може викупити його:

*Ой піду я на ярмарок, купю когутєтко,
Та понесу до цісарі: верни солодєтко.
Ой принесу до цісарі та заплачу ревне,
А цісар сі змилосердит, солодєтко верне.
Пиши, пиши, цісарику, Бог би ти дав панство,
Поверни ми миленького, лишив господарство.*

Безумовно, чоловік також мав свою схованку з грошима («Ой мав же я гроші, мав же я червінці»), але вони зберігалися не лише для власних суто чоловічих потреб, а й для подарунку коханій дружині:

*Ой, мамцю, мамцю, мамцю ріднії,
Ой я маю гроші та й закопанії.
Ой я маю гроші, маю червінці,
Ой куплю я хустку своїй любій жінці.*

Крім ощадливості, як ми бачимо з вищесказаного, важливого значення мали торгівельні здібності дружини, зокрема її здатність дорожче продати й дешевше купити. «За три гроші сторгувала, за чотири дала», – акцентується в пісні «Та я в мамки біла ходжу – за білого дайте». На ярмарку в Україні можна було спостерігати своєрідні змагання продавців і покупців: хто краще розхвалить свій товар, приверне до себе увагу, закличе до лавки і, навпаки, знайде недоліки в товарі, щоб знизити ціну, дотепно доведе правильність своєї ціни тощо. Наприклад, пісня «Мене мати віддавала» так розповідає про результати такого ярмаркового змагання:

*А я диню продала,
Фартух грошей набрала.*

До бездумних, нерациональних витрат тяжко зароблених грошей могла вдатися лише самотня жінка, щоб принадити козака, погуляти з ним, весело провести час, у такий спосіб купити химерне жіноче щастя на хвилинку («А в неділю продала, з козаками пропила»), яке урешті решт, коштувало їй не лише чесною, але й фізичною життя («Подивися, Саврадима, яка мила

стала: / Ні здорова, ні слаба, із личенька спала»). Спочатку падіння на дно не відчувалося, тому молодиця не шкодувати за зробленим, в тому числі й за грошима, бо нема перед ким ні звітуватися, нема за кого відповідати:

*Не жаль мені грошій,
Бо козак хороший;
Хоть шість грошів утратила-м,
Але єго принадила-м. («Сім день молотила»)*

У багатьох веселих піснях звучать мотив «жінки чоловіків продавали». Відповідь щодо поширення даного мотиву знаходимо в етнографічних розвідках О. Воропая, який описує святкування Масляної: «Заміжні жінки увесь цей тиждень справляють «колодку». В понеділок зранку вони збираються в корчмі «колодкувати». Одна з них кладе на стіл невеличке поліно або палицю – це колодка.... Купують горілки ... Так п'ють до суботи, бо ж у понеділок колодка народилася, у вівторок христилася, у середу похрестини, в четвер колодка помирає, в п'ятницю її хоронять, а в суботу плачуть. ... Все це родиться з жартами, сміхом і горілкою. Як і молодиці, дівчата в цей день [понеділок] п'ють горілку і співають» [1, с. 141–142].

На нашу думку, обряд «колодки» – плід епохи Відродження, коли всіляко підтримувалося викривлення та заперечення християнських ідей і цінностей. Так, святкування «колодки» – це кепкування, навіть більше – язичницьке знуцання з Таїнства Хрещення та подій останнього Страстного тижня перед Великоднем, заохочення пияцтва, розпусти, руйнування традиційної ролі чоловіка й дружини. Це схоже на обряди вшанування бога Бахуса. Природно, що «колодкування» супроводжувалося відповідними піснями, що й породило мотиви на кшталт «била жінка мужика», «жінки чоловіків продавали», «лихий муж» тощо.

*Був у мене лихий муж,
У комору зачиняв,
Та гуляти не пускав...
Буду замки ламати,
На вулицю тікати,
Дівкам танці водити,
Інших, других любити.*

У жартівливих піснях такого змісту («Би́ла жінка мужика, за чуприну взявши», «Да ще мужичище вчини мою волю», «Ой, у лузі на калюжі сова воду пила», «Чоловік їде з поля, воли поганяє» та ін.), на думку літературознавців [7, с. 543], застосовуються відомі засоби досягнення комічного ефекту: пародія, іронія, парадокс, алогізми. Власне намаганням досягти комічного ефекту й пояснюється обігрування мотиву «жінка мужа продала» («За городом левада», «Ой, там, на товчку, на базарі», «Ой, в Києві на базарі» тощо):

*...Пішла жінка на торжок,
Свого мужа продала
За три копн без шага
Та купила три воли,*

Та впорала три лани. («Навгороді левада»)

На правду й чоловіки також вдавалися до такого «продажу», про що йдеться, зокрема, в пісні «Ой на горі шарварок»: *«Дід бабу продає, / Ніхто й шага не дає».*

У всіх таких творах без винятку розповідається про труднощі самотньої жінки, якій треба брати на себе чоловічі турботи – «впорати три лани», «посіяти жита», «з кіньми возиться», «з грошима носитися», відбиватися від домагань «чужих журавлів» («Що у нашому селі»). Пісні такого змісту попереджали жінок, що не можна нехтувати своїми коханими, бо гарний чоловік завжди знайде собі іншу дружину, яка буде його шанувати:

*Як наїхало торгувальниць,
Як наїхало купувальниць,
Стали думать і гадать,
Що за цього мужа дати.*

У фіналі аналізованих пісень оспівувалися позитивні якості чоловіка. Так, у пісні «Приїхали купці з Киянівки» молодиці й не збиралися торгувати «живим товаром», а на питання, скільки коштують чоловіки, відповідали:

*– Чоловіка продавати не годиться,
Бо у мене чоловік добрий –
Дров мені нарубає,
Пиона мені напихає,
Намолотить і намеле
І для дітей, і для мене.*

Отже, аналіз українських пісень засвідчує, що українська жінка була незалежною, в тому числі й матеріально, рівноправною й шанованою, на її думку зважали, але з її боку не допускали свавілля, химерності, збочень, нехтування родиною, бо в Україні жінка, в першу чергу, – Мати, Господиня, Берегиня роду й родини. Про сім'ю казали з повагою й гордістю: «У своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Наші пращури не переймалися штучними гендерними проблемами. У родині панував батьків Закон і мамина Ласка, освячені Любов'ю, за збереження й примноження якої відповідала мудра Жінка.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К. : АВПТ «Оберіг», 1993. – 592 с.
2. Жартівливі пісні. Родинно-побутові / упор. О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. – К. : Наукова думка, 1967. – 800 с.
3. Кісь О. [Рец.] Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. Смоляр / Оксана Кісь // Україна модерна. - 2000 - № 4-5. - С. 503-511
4. Кривоший О. Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі запорожжя: військовий аспект / Олександр Кривоший // Наукові виклади. – 2011. – №5. – С. 20 – 28.
5. Наше. Тексти пісень [Електронний ресурс]: Режим доступу : <http://nashe.com.ua>

6. Стороженко І. Українська жінка часів козаччини / Іван Стороженко [Електронний ресурс] : Режим доступу – <http://www.ridnaukaina.com/view.aspx?type=news&lang=1&nid=327&id=95> (Назва з екрану)
7. Українська літературна енциклопедія: в 5-ти тт. / редкол.: І. О. Дзеверин (відп. ред.) та ін. – К. : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. – Т. 2. Д – К. – 576 с.